

سهیم شدن مخاطب در کشف پیام پنهان

نقدی بر سه نمایش نامه

نگاهی به متن نمایش

متن نمایش، «داستان» نیست؛ البته داستان، قصه، حکایت، مثل و ضرب‌المثل به شکل گرفتن متن نمایش (نمایش نامه) کمک بسیاری می‌نمایند؛ اما هیچ کدام ویژگی‌های «متن نمایش» را ندارند. نمایش نامه در زمان حرکت و داستان خود را روایت می‌کند. شاید به این دلیل باشد که یک نمایش نامه می‌تواند اجراهای متفاوتی داشته باشد که هر یک بیننده را به تجربه‌ای متفاوت مهمان نماید.

«هدف» و «پیام»ی که در یک نمایش نامه وجود دارد، نویسنده را وا می‌دارد تا برای «بیان» آن، بهترین «شیوه» و «شکل» را انتخاب نماید. گاه ممکن است مخاطبان یک نمایش نامه، کودک، نوجوان یا جوان باشند؛ در چنین زمانی شیوه‌ای که نویسنده برای متن خود انتخاب می‌کند؛ ویژگی‌های سنی و روحی مخاطب، زمان و مکان، شرایط فرهنگی و باورهای مذهبی، قومی و ملی و بومی او را نیز در بر می‌گیرند.

نمایش نامه از سویی با نمایش و نمایش‌گری و اجرا مواجه است. آن گونه که خصلت نمایش است و از سوی دیگر با انتقال دانش و آگاهی، معرفت و شور و تجربه‌های زیبایی‌شناختی و هنری که ادبیات داعیه آن دارد نمایش و نمایش‌گری که در نهاد هر انسانی وجود دارد، را، چه تقلیدگری و گرایش انسان به تقلید بدانیم آن گونه که افلاطون و ارسطو می‌گویند یا رفع کاستی‌ها و تقویت خصایص روحی آن گونه که روان‌شناسان و روان‌داوان می‌گویند در کنار آموزش دانش و فرهنگ، آداب و رسوم و داستان‌سرایی، خاستگاه‌های هنر نمایش را تشکیل می‌دهند. بنابراین با چنین تعریفی- که همه چیز در آن کنش‌مند است و از توصیف و تشبیه صرف فراتر می‌رود- متن نمایش داستان

نیست و انتظارات ما از آن، چیزی به مراتب بیشتر است. همه عناصر ساختاری نمایش نامه نظیر: روی‌داد و شخصیت، گفت‌وگو و شخصیت‌پردازی، صحنه‌پردازی و سرانجام موضوع و سخن نهایی، همه و همه در خدمت تفکر و هدفی قرار می‌گیرند که نویسنده می‌کوشد تا آن را با زبان نمایش باز گوید. چنین رویکردی در همه گونه‌های ادبیات وجود دارد، اما متن نمایشی- یا همان نمایش نامه- به دلایلی که برشمردیم، مؤثرتر است.

متون نمایشی با توجه به سخنی که نویسنده برای روایت آن انتخاب می‌نماید، می‌تواند به شکل‌ها و بیان‌های متفاوتی عرضه گردد. در تحلیل مختصری که بر سه متن نمایشی سه نقلی، بهشت فروشی و نماینده مرموز صورت گرفته است، می‌بینیم که نویسنده در کنار به‌کارگیری عناصر ساختاری متنی، در نمایش نامه سه نقلی از شیوه نمایشی نقلی و پرده‌خوانی، در نمایش نامه بهشت فروشی از شیوه نمایش‌های آموزشی و در نمایش نامه نماینده مرموز از به‌کارگیری طنز نمایشی در صحنه و لباس و کلام و رفتار شخصیت‌ها بهره برده است. بدیهی است که مراد از این گفته، استفاده از قواعد و ضروریات هر کدام از این شیوه‌ها و عناصر نمایشی است.

آنچه مهم است این است که بدانیم محروم کردن مخاطب از لذت درگیر شدن در رویدادهای داستان، هم‌ذات‌پنداری با شخصیت‌ها، خیال‌پردازی مکان‌ها و صحنه‌ها، درک و حس تجربه‌ای نمایشی و ناب در کنار معرفت‌بخشی و کسب دانش و آگاهی به‌گونه‌ای غیر مستقیم، عناصر جدا نشدنی از نمایش به‌گونه‌ای کلی، هنرهای نمایشی است. آن‌گاه که مخاطبان متن و اجرا، گروه‌های سنی کودک و نوجوان است، این مهم به یک‌باره، چندین برابر اهمیت می‌یابد.

نویسنده سه داستان اساطیری آرش کمان‌گیر، زال و سیمرغ و هفت‌خوان رستم را با استفاده از شکل‌نمایشی نقالی برای دانش‌آموزان سال‌های چهارم و پنجم و ششم دبستان باز می‌گوید. نقالی، نوعی از نمایش است که در آن روایت‌گری داستان‌های حماسی، پهلوانی و اساطیری صورت می‌پذیرد که علاوه بر بازخوانش داستان‌های کهن، امید، شجاعت و هویت را به مخاطبان خود ارزانی می‌دارد. کتاب سه نقالی می‌کوشد تا این آیین کهن نمایشی را با نگاهی نو درآمیزد و تجربه نمایشی بدیعی را برای مخاطبان کودک خود فراهم سازد.

تک‌گویی‌های نقال، که گاه طولانی هستند و گاه بیش از حد به زبان محاوره نزدیک می‌شوند و با مخاطب کنشی ارتباطی برقرار می‌نمایند، بازآفرینی نقش شخصیت‌های داستان توسط نقال - که می‌تواند نگاه تازه‌تری به بازیگری نقال باشد - تصویرسازی ساده و زیبا برای پس‌زمینه‌های صحنه و استفاده از اشعار اصلی شاهنامه فردوسی و منظومه آرش کمانگیر سیاوش کسریایی از نکات قابل توجه این کتاب است. درمقابل، تلاش بیش از اندازه نویسنده برای بیان مستقیم و گاه ملال‌آور نصایح و پندهای اخلاقی، از نکاتی است که ارزشمندی کتاب را هدف قرار داده است. به نظر می‌رسد تلاش نویسنده برای آموزش مستقیم مخاطب معضلی است که بسیاری از کتاب‌های - حداقل نمایشی - این سنین را گرفتار کرده است.

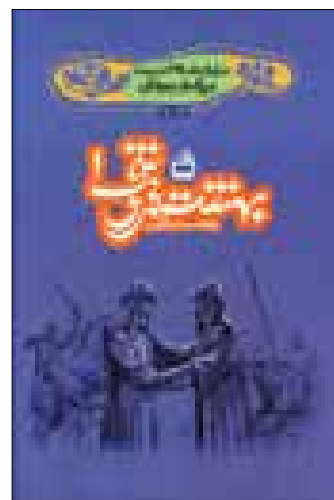

سه نقالی

- نام کتاب: سه نقالی
- (ویژه دانش‌آموزان متوسطه دوره اول و دوم)
- مؤلف: محسن رحمانی
- تصویرگر: فرزاد جلیلیان
- ناشر: طلایی
- چاپ اول سال: ۱۳۹۶

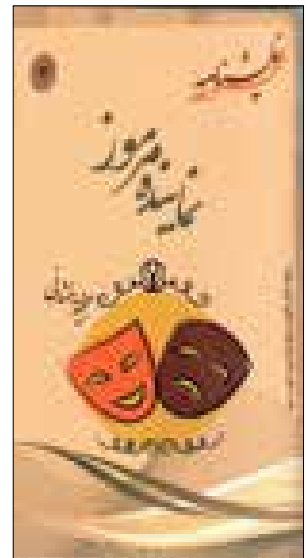
کتاب پانزده متن نمایشی دارد. نویسنده کوشیده است تا با استفاده از منابعی چون داستان راسخان اثر شهید مطهری، هزار و یک حکایت اخلاقی نوشته محمدحسین محمدی و کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی، به هدف آموزش آموزه‌های دینی و اخلاقی، تجربه‌ای نمایشی را در قالب روایت‌هایی از زندگی معصومین و شخصیت‌های تاریخی و حتی انسان‌های معمولی فراهم آورد. بهشت فروشی عنوان یکی از این داستان‌های نمایشی به نام سگ عیان و مرغ پنهان است که خواننده را به تلاش برای کسب معرفت و در پس آن، رستگاری که در اینجا در قالب بهشت تجسم می‌یابد فرا می‌خواند. موهبتی که خریدنی نیست و با همت و تلاش به دست می‌آید.

متون نمایشی که به هدف آموزش و پرورش مخاطب تهیه می‌شوند بر دو گونه‌اند؛ آن‌هایی که پیام خود را به شکل «مستقیم» به مخاطب ارائه می‌دهند و نوشته‌هایی که مخاطب را در تجربه‌ای نمایشی شریک کرده و او را به فهم و درک پیام خود رهنمون می‌گردانند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که متون گروه دوم، که مخاطب را به چالش سهیم شدن در رویدادهای داستان و کشف پیام نهان شده در متن می‌کشاند، موفق‌تر بوده و جذابیت بیشتری دارند. این فرآیند در متن نمایشی «سگ عیان و مرغ پنهان»؛ که عنوان کتاب هم از این متن گرفته شده است، وجود داشته و مخاطب در پس عمل نمایشی قهرمان داستان به درک حقیقت پنهان دست می‌یابد. مسلم قاسمی تجربیات بی‌شماری در به‌کارگیری عنصر نمایش برای آموزش و تعلیم و تربیت داشته و به طبع بهتر از هرکسی به این فرآیند، آگاهی دارد. این دانش و آگاهی، اما، در بیشتر متون نمایشی این کتاب دیده نمی‌شود.

بهشت فروشی

- نام کتاب: بهشت فروشی (از مجموعه نمایش نامه‌های مدرسه، ویژه نوجوانان)
- نویسنده: مسلم قاسمی
- ناشر: مؤسسه فرهنگی برهان
- چاپ اول، سال: ۱۳۹۶

نماینده مرموز

- نام کتاب: نماینده مرموز
- مؤلف: مجید درخشانی
- ناشر: عابد
- چاپ اول سال: ۱۳۹۶

ذکر خصوصیات کلی شخصیت، امکان جولان و تکاپوی ذهن مخاطب برای ساختن تصویر مناسب از آدم‌های داستان نمایش را فراهم می‌آورد. علاوه بر شخصیت‌های تیپیکال (نمونه کلی)، وجود عنصر شوخی‌های کلامی، بازی با کلاه بزرگ و عجیبی که وزیر بر سر می‌گذارد، داستان عجیب یافتن کشاورز، کنش و واکنش کشاورز در جریان مسابقه نمادین دو کشور همسایه، خواسته کشاورز در انتهای داستان مبنی بر اینکه در برابر کاری که انجام داده، تنها دو خواهش دارد، یکی آن که مکتب‌خانه و مدرسه در کشور ساخته شود و دوم آنکه او را رها کنند تا به شهر خود باز گردد و فرزندش را ببیند و استراحت کند! و ... به یاری نویسنده می‌آیند تا او پیام داستان خود را مبنی بر تلاش برای کسب دانش و آگاهی، صداقت و راستی در بیان و رفتار، شجاعت در بیان بی‌پروای حق و حقیقت، پرهیز از جنگ و جدلهایی که بر خواسته‌های خودخواهانه استوار شده و سرانجام برگشت به اصل خویشتن، را به گونه‌ای غیرمستقیم و بر بستری از شوخی و طنز به مخاطب برساند.

نکته مهمی که نباید ناگفته بماند، اشتباهی است که در ویراستاری کتاب روی داده و رویه‌ای که در نگارش متن در نظر گرفته شده در اواسط کتاب فراموش می‌شود.

طنز و خلق موقعیت‌های کمیک، داستان تکراری و بی‌هیجان نماینده مرموز را به نمایشی جذاب و تأثیرگذار تبدیل نموده است. پادشاهی که به واسطه دستور خود مبنی بر تعطیلی مکتب‌خانه و مدرسه، حاکم سرزمینی فاقد انسان‌های دانشمند و باهوش شده، در مواجهه با رقابتی که با نماینده کشور دیگر درمی‌گیرد، مجبور است کشاورزی ساده‌دل را به‌کاری بزرگ مسابقه هوش که در آن شرکت‌کنندگان باید تنها از ایما و اشاره و رسم شکل (نقاشی) برای بیان منظور خود استفاده نمایند- بگمارد. کشاورز در برابر نماینده باهوش کشور همسایه برنده شده و در برابر ایجاد مکتب‌خانه و مدرسه برای تربیت و پرورش انسان‌های دانشمند و باهوش را بر دریافت هدایای گران‌بها به‌عنوان پاداش کار خود، ترجیح می‌دهد. شخصیت‌های این نمایش پادشاه، وزیر، نگهبان، کشاورز، پادشاه و وزیر و نماینده کشور همسایه- همگی به صورت نمونه کلی (تیپ) معرفی می‌شوند تا نویسنده را برای بیان نمادین داستان خود یاری نمایند. ویژگی بزرگ این‌گونه شخصیت‌پردازی این است که دست نویسنده را در حذف پردازش‌های دقیق و پر از جزئیات نقش- که گاه مانع بزرگی در تخیل و خیال‌پردازی مخاطب در خلق فضا، زمان و مکان و رفتار شخصیت‌ها می‌شود- باز می‌گذارد و تنها با